

ПРОБЛЕМА КРИМУ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ПЕРІОД ГЕТЬМАНУВАННЯ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

М.ГЕДІН

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

У статті аналізуються основні заходи, які здійснювались урядом Павла Скоропадського з метою приєднання Криму до Української Держави. Розглянуто також внутрішні і зовнішньополітичні передумови рішення про входження Криму до складу Української Держави на правах автономії.

Ключові слова: Українська Держава, Павло Скоропадський, зовнішня політика, кримське питання.

Аннотация

В статье анализируются основные мероприятия, которые проводились правительством Павла Скоропадского с целью присоединения Крыма к Украинской Державе. Рассмотрены также внутренние и внешнеполитические предпосылки решения о включении Крыма в состав Украинской Державы.

Ключевые слова: Украинская Держава, Павел Скоропадский, внешняя политика, крымский вопрос.

Summary

The article analyzes the main activities that were held by Pavel Skoropadsky government with a purpose of the affiliation Crimea to the Ukrainian State. Reviewed also internal and foreign policy of background solution about inclusion of Crimea to the composition of the Ukrainian State.

Key words: the Ukrainian State, Pavel Skoropadsky, foreign affairs, Crimean issue.

Україна є унітарною державою, водночас до її складу входить територіальна автономія – Автономна Республіка Крим, яка розташована на Кримському півострові і є невід’ємною складовою нашої держави.

Слід зазначити, що наявність автономії у складі унітарної держави є досить поширеним явищем у світовій практиці державного будівництва. Автономії існують у складі таких унітарних держав, як Велика Британія, Данія, Іспанія, Італія, Китай, Португалія, Фінляндія та ін. Наприклад, у Данії статус автономії мають такі її адміністративно-територіальні одиниці, як Гренландія і Фарерські острови; в Іспанії – Андалузія, Галіція, Каталонія, Країна Басків та ін.; у Китаї – Тибет, Синьцзянь, Внутрішня Монголія та ін.; у Португалії – Азорські острови та Мадейра. Автономії існують також і у федеративних державах, наприклад, у Російській Федерації.

Проблема місця Криму в українській історії, культурі, економіці та політиці тривалий час обговорюється вченими і суспільно-політичними діячами. Жоден регіон сучасної України не викликає стільки питань про його місце в українській історії, як Крим. Якщо дослідити історичний процес у межах кордонів сучасної України, то можна відмітити, що Крим з давніх-давен був надзвичайно важливою віссю міжнародних стосунків, а відтак – і об’єктом геополітичних інтересів багатьох держав і народів. Насамперед, це пов’язано з вигідним географічним розташуванням Кримського півострова. Більшість місцевих проблем соціального, культурного, національно-політичного та економічного характеру залежать саме від цього чинника.

Актуальність пропонованої статті посилили події березня 2014 року, коли шляхом анексії Крим було приєднано до Російської Федерації і формально на сьогоднішній день він має статус тимчасово окупованої території.

На певних етапах історичного розвитку в Автономній Республіці Крим проживали представники багатьох національностей – українці, росіяни, татари, греки, караїми, гагаузи та ін. Саме тому утворенню автономії на території Кримського півострова сприяли переважно територіальні чинники – історичні, географічні, економічні, побутові тощо¹.

Надання Автономній Республіці Крим відповідного статусу має свою історію. Тривалий час в історичній науці побувала думка про те, що вперше статус автономії Крим отримав на початку 20-х років ХХ століття, коли 18 жовтня 1921 року було утворено Кримську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку у складі РСФРР, яка проіснувала до 1945 року і була перетворена на Кримську область у складі РСФРР². Однак на сьогоднішній день відомо, що в часи Української Держави гетьману Павлу Скоропадському і його дипломатичній службі фактично вдалося домогтися утвердження на міжнародному рівні Криму як автономної частини Гетьманату.

До вивчення кримської проблеми 1918 року зверталася низка вітчизняних учених. Серед них необхідно виділити праці В.М.Матвієнка³, який, аналізуючи питання самовизначення Криму в 1918 році, дійшов висновку про доцільність та ефективність політики Гетьманату у визначенні державної приналежності Криму. Однак, констатуючи залежність успішного для Києва розв'язання кримського питання від загальної європейської воєнно-політичної ситуації, автор тільки у загальних рисах окреслює політику Німеччини з кримської проблеми, не вдаючись до її докладного аналізу.

П.П.Гай-Нижник⁴ у низці наукових праць досліджував кримський вектор зовнішньої політики гетьмана П.Скоропадського. Зокрема, він обґрунтовував доцільність економічної блокади Криму, визначаючи, що у підсумку цей захід уряду Української Держави призвів до значно поступливішої позиції новоствореного кримського уряду. Натомість, дослідник недостатньо уваги приділив аналізу підходів Німеччини щодо вирішення кримської проблеми. Крім того, в його працях не досліджено переговорний процес напередодні включення Криму до складу Української Держави на правах автономії.

В.І.Сергійчук опублікував низку українських та німецьких документів, які стосуються переговорів між українським та кримським урядами в 1917–1918 рр.⁵ Він доходить висновку, що кримський крайовий уряд під тиском Берліна змушений був почати переговори про встановлення суверенітету України над півостровом, і тільки розвиток ситуації на Західному фронті та у Німеччині дав можливість кримському уряду вийти з попередніх домовленостей та оголосити про перехід під юрисдикцію Добровольчої армії. Водночас дослідник оминає увагою заходи, які здійснював П.Скоропадський для вирішення проблеми територіальної приналежності Криму, а також вивчення позиції Німеччини з кримського питання.

Пропонована стаття має на меті висвітлення проблеми Криму напередодні та за часів Гетьманату П.Скоропадського, враховуючи внутрішню і зовнішньополітичну ситуацію, що виникла внаслідок розпаду Російської імперії, державного самовизначення України і необхідності її вступу у відносини з новими державними утвореннями на її теренах для врегулювання багатьох проблем державного будівництва.

Наші пращури з'явилися в Криму за часів Старокиївської держави. Ще більш помітною присутність українців в Криму спостерігалася в XVI–XVII столітті⁶. Значною мірою вона пов'язана з татарськими нападами на українські землі і виводом бранців («ясиря») у невільницькі ринки Євпаторії, Феодосії, Карасубазара та на інші землі Османської імперії⁷.

Незважаючи на порівняно велику чисельність українського населення в Криму, наші пращури перебували на цій території у досить складних умовах. Попри визвольні кроки козацтва щодо українських невільників, між ними іноді виникали певні непорозуміння, спричинені часом неадекватною позицією Запорозької Січі. На переконання українського історика Я.Дашкевича, козаки часто здійснювали набіги на Кримський півострів з метою

пограбування, від чого потерпали не лише кримські татари, а й кримські українці⁸. Траплялися напади на зразок того, що вчинив кошовий Іван Сірко в 1675 році, коли було вирізано нібито зрадників України – кримських українців, котрі вже інтегрувалися в місцеві умови і не бажали повертатися на Батьківщину. Подібні випадки, як зазначав Я.Дашкевич, штовхали наших співвітчизників у Криму на шлях ісламізації і тюркизації. Відтак, вони поступово розчинялися серед пануючих на Кримському півострові турецького і татарського етносів⁹.

На початку XIX століття з метою остаточного заволодіння Кримом Російська імперія вдалася до виселення корінного місцевого населення у приазовські степи. Натомість до Криму прибували українці, які, зокрема, колонізували степові райони півострова, освоюючи землі для хліборобства. Крім того, для несення охоронної служби на кримське узбережжя в цей час було переселено частину українських козаків. Багатьох українців залучали до робіт на соляних промислах, а також до будівництва кораблів у Севастополі¹⁰.

За даними перепису 1897 року, в Криму мешкало 63 тисячі українців. Зокрема, в Перекопському повіті кількість українського населення становила 22%, Керченському – 16%, Євпаторійському – 21%, Севастопольському – 13%, Феодосійському – 12%¹¹.

Початок XX століття позначився зростанням етнонаціональної свідомості багатьох корінних народів, і з розпадом Російської імперії кримські татари також повели боротьбу за національне самовизначення. Уже в березні 1917 року кримські татари починають об'єднуватися в різні національні організації, зокрема в Севастополі, Феодосії, а також у Сімферополі, де тривалий час діяв Український військовий клуб імені гетьмана Петра Дорошенка¹².

У часи боротьби за українську державність 1917–1921 рр. кримське питання (а точніше – проблема територіальної приналежності Криму) поставало особливо гостро. Необхідність остаточного вирішення цієї проблеми була пов'язана з тим, що Крим фактично «вписувався» в адміністративно-територіальний устрій України. Цьому сприяли природо-кліматичні умови, особливості географічного розташування, а також вагома частка українців, яка тут проживала¹³.

З іншого боку, з кінця XVIII століття і до революції 1917 року Крим став важливим військовим і економічним підґрунтям російських геополітичних інтересів. Більш того, на переконання представників білого руху і більшовиків, Кримський півострів був невід'ємною частиною Росії. На думку Р.Шпорлюка, з часів «освоєння Півдня» у російській національній свідомості завоювання Чорноморського узбережжя та Криму сприймалося у світлі імперських війн, творення військової величі держави, будівництва нових міст Одеси і Севастополя та ін.¹⁴ Водночас українська національна свідомість, навпаки, трактувала початок історії кримських земель кількома століттями раніше і, крім того, вбачалась як історія народу, народних війн і народного освоєння території¹⁵.

Центральна Рада займала непослідовну позицію щодо територіальної приналежності Криму. Проблеми українських державних кордонів, які були визначені фактично одразу після створення цього національно-політичного органу, виробили у його діячів надзвичайно делікатне ставлення до кримського питання, в якому не було належної чіткості і визначеності. Так, у рефераті одного з провідних діячів Центральної Ради Ф.Матушевського «Права національних меншостей», прочитаному на Всеукраїнському національному конгресі у Києві 6 квітня 1917 року, крім проблеми забезпечення прав національних меншин, ішлося про окреслення державних кордонів України¹⁶. В рефераті, у контексті боротьби українців за національно-територіальну автономію, також було сказано, що «Україною ми називаємо край, заселений нашим українським народом; край, до складу якого входить вісім губерній: Київська, Волинська, Подільська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська та Чернігівська...»¹⁷. Натомість, з Таврійської губернії, згідно з адміністративним поділом колишньої Російської імперії, Ф.Матушевський відносив до України лише 3 повіти – Бердянський, Дніпровський і Мелітопольський¹⁸. Таким чином, безпосередньо Крим у межах Сімферопольського,

Євпаторійського, Перекопського, Ялтинського і Феодосійського повітів Таврійської губернії, на думку Ф.Матушевського та інших доповідачів національного конгресу, не позначався як українська етнічна територія¹⁹.

М.С.Грушевський, як відомо, стояв на позиціях широкої політичної національно-територіальної автономії України у складі федеративної демократичної Російської республіки²⁰. Автономна Україна мала самостійно вирішувати свої економічні, культурні, політичні справи, мати військо, адміністрацію, законодавство, суди, право відносин з сусідніми державами і право голосу при вирішенні Російською федеративною республікою питань війни і миру²¹. Стосовно території автономної України, то вона, на думку більшості діячів Центральної Ради, повинна була визначатися за етнографічним принципом, а отже, до неї мала бути включена і Таврійська губернія²².

Однак варто зауважити, що етнографічний принцип визначення кордонів України, прихильником якого був М.С.Грушевський, значною мірою був проблемою для українського національного руху 1917 року. У зв'язку з тим, що у Великій Україні проживало чимало неукраїнських етносів, зокрема російський, з боку Тимчасового уряду, а пізніше – і більшовиків, етнографічний принцип визначення території України був предметом маніпулювання і затягування переговорів про визнання Української держави. Незважаючи на це, до території Української Народної Республіки, проголошеної у III і IV Універсалах, Кримський півострів М.С.Грушевський і його прибічники не включали, хоча Генеральний Секретаріат і співпрацював з політичними силами Криму у питаннях розмежування спірних областей²³.

Суттєвою перешкодою для розвитку українського руху в Криму на початку XX століття були характерні для всієї України структурні труднощі і проблеми: брак чіткої державницької позиції в середовищі основних політичних партій, неповна соціальна структура нації, відсутність національної консолідації в містах тощо. В Криму до цього також додавалася місцева специфіка – несприятливі для розвитку українського національного руху демографічні умови. На той час Крим входив до складу Таврійської губернії, в якій переважну більшість складали українці. На території півострова ситуація була іншою: його 808-тисячне населення складалося з представників 34 національностей. Серед них 49,4% (майже 400 тис.) складали росіяни та українці, 26,8% (більше 216 тис.) кримські татари; значною була кількість євреїв, німців та ін.²⁴

Починаючи з лютого 1918 року, на зовнішньополітичній арені керівники Української Народної Республіки і її нового уряду – Ради Народних Міністрів змінили позицію щодо кримського питання. На підставі підписаного 27 січня (9 лютого) 1918 року у Бересті-Литовському мирного договору з країнами Четверного союзу українські дипломати під час переговорів з російською стороною сподівалися вирішити кримське питання на свою користь. 14 лютого 1918 року проблема Криму обговорювалася на засіданні Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки, де було зазначено, що РСФРР треба висунути умови, аби Крим залишався під впливом України. Крім того, передбачалося довести більшовикам, що «весь флот (також і торговельний) на Чорному морі належить тільки Україні»²⁵. Однак в ухваленому Центральною Радою 6 березня 1918 року законі про адміністративно-територіальний поділ Української Народної Республіки Крим не вважався її державною територією²⁶.

Важливою обставиною, яку мала враховувати Українська Держава при вирішенні кримського питання, був національно-революційний рух кримських татар. Ще в березні 1917 року був утворений Мусульманський виконавчий комітет, який прагнув до співпраці з Центральною Радою. У липні 1917 року була створена Національна партія, яка, спираючись на гарантії недоторканості Криму, проголошені 7 листопада 1917 року у III Універсалі Центральною Радою, організувала кримськотатарські Установчі збори²⁷. Було ухвалено основи законодавства у Криму і створено кримськотатарський національний уряд на чолі з Ч.Челебієвим. Під час більшовицької окупації кінця 1917 – початку 1918 рр. цей уряд було ліквідовано, а його керівника вбито²⁸.

Інший кримськотатарський політичний діяч Д.Сейдамет емігрував до Туреччини, де намагався заручитися підтримкою турецької влади у питанні державності Криму. Однак блокований українською місією М.Левицького, зазнав дипломатичного фіаско.

Розв'язана радянською Росією війна, розгін більшовиками загальноросійських Установчих зборів, а також необхідність виходу на міжнародну арену змусили Центральну Раду відійти від федералістсько-автономістської концепції, яка була глибоко вкорінена в модерному українському русі. Ця трансформація політичної свідомості мала своїм результатом проголошення незалежності УНР в IV Універсалі Центральної Ради 9 (22) січня 1918 року.

У незалежній державі об'єктивно мусили змінитися пріоритети, в тому числі і в кримському питанні. До цього спонукала також ситуація, що склалася в Криму та навколо нього. Кримськотатарський рух через вищезазначені структурні перепони (татари склали чверть населення півострова) не міг самостійно опанувати ситуацію, а його контакти з іншими кримськими силами виявилися недостатньо ефективними. В результаті Крим перетворився на базу і плацдарм для військових дій більшовиків. Тому вирішення кримського питання Центральною Радою зрештою вступило вже в іншу фазу і був взятий курс на приєднання Криму.

На порядку денному кримське питання постало особливо гостро на початку весни 1918 року, коли війська Центральних держав та УНР дислокувалися неподалік Криму²⁹. Наприкінці березня їх представники розподілили українські землі на сфери впливу. До німецької, зокрема, було віднесено й Крим. Приводом для захоплення півострова стала висилка в Україну військ з Криму, що було порушенням умов Берестейського мирного договору³⁰.

За таких обставин УНР починає боротьбу за Крим, яка відбувалася у дипломатичній та військовій сферах. Зокрема, в березні 1918 року, спираючись на Берестейський мирний договір, міністр закордонних справ Німеччини Буше доводив, що Крим до складу УНР не входить³¹. Невизначеними навесні 1918 року були стосунки з Туреччиною, представники якої агітували за утворення під протекторатом Туреччини окремої незалежної Кримської республіки³². Вимагали вирішення питання належності Кримського півострова й переговори про мир між Україною та радянською Росією, які незабаром повинні були розпочатися згідно з умовами Берестейського мирного договору. Тому в квітні 1918 року Центральна Рада внесла в попередні умови переговорів два обов'язкових пункти про право України на Крим і Чорноморський флот. У Туреччину із спеціальною місією був відправлений А.Левицький. 24 квітня 1918 року він проводив переговори про майбутнє Криму з великим візиром Талаат-Пашею, під час яких зробив офіційну заяву про те, що Крим є частиною УНР, в якій мусульманському населенню повинні бути забезпечені національні права³³.

У квітні 1918 року, не маючи змоги вирішити кримське питання з Німеччиною дипломатичними засобами, уряд УНР вирішив діяти радикальними методами. У першій половині квітня командир одного з кращих з'єднань української армії Запорозького корпусу О.Натієв отримав таємний наказ міністра військових справ О.Жуковського виділити окрему групу військ під командуванням підполковника П.Болбочана³⁴. Їй доручалося випередити на кримському напрямі німецьке військо, знищити більшовицькі частини та захопити головну базу Чорноморського флоту – Севастополь. А оскільки завдання мало бути виконане без відома німців, Кримська група П.Болбочана могла опинитися між вогнем як більшовиків, так і німецької армії. Вона складалася з 2-го Запорозького пішого полку, 1-го кінного полку імені Гордієнка, інженерного куреня, кінно-гірського гарматного дивізіону, трьох польових та однієї гаубичної батареї, автопанцирного дивізіону та двох бронепотягів³⁵. Загальна кількість бійців не перевищувала 1200 чол. Оскільки кінцевою метою було взяття під контроль Чорноморського флоту, то до штабу Запорозького корпусу було тимчасово зараховано капітана 2-го рангу Міснікова. Наказом по морському відомству його було призначено 19 квітня 1918 року отаманом

оборони Кримського півострова, командуючим Севастопольською фортецею та отаманом флоту. Одночасно робилися призначення до адміністрації, яка мала взяти під контроль усю Таврійську губернію³⁶.

Вийшовши з Харкова і просуваючись через Катеринослав та Олександрівськ, група П.Болбочана підійшла до Криму, де й провела перші вдалі бої з частинами Республіки Тавриди, проголошеної більшовиками у березні 1918 року. У Північній Таврії відбулася й перша зустріч болбочанівців з німецькими військами під командуванням фон Коша. 15-та німецька дивізія також отримала наказ захопити Крим і Севастополь. Уникаючи непорозумінь, П.Болбочан попередив німецьке командування про відданий йому наказ³⁷. Німці не стали йому перешкоджати, або не вірячи в можливість прориву такими силами кримських укріплень, або намагаючись використати українців як ударну силу. Самі ж німці не наважувалися штурмувати Перекоп чи Сиваш наявними силами, а чекали на підкріплення. Тим часом Кримська група військ УНР захопила Мелітополь, Бердянськ та Новоолексіївку і наблизилася до Чонгарської переправи через Сиваш у Крим, де були зосереджені значні сили противника. Вночі сотня Зілинського на дрезинах переїхала замінований міст, а за нею просунулися броньовики. Військові формування Республіки Тавриди панічно залишали окопи. Вимогу німців пропустити їхній бронепоезд в авангард П.Болбочан рішуче відкинув³⁸.

Після оволодіння Джанкою Кримська група розділилася: одна її частина наступала на Феодосію, друга – на Євпаторію, а головні сили, діючи в сімферопольському напрямку, зайняли станцію Сарабуз. Звідти полк імені Гордієнка обхідним маневром попрямував на Бахчисарай. Запорозькому полку вдалося випередити німців і першими ввійти до Сімферополя. Городяни вітали українські війська, а міська управа звернулася до П.Болбочана з проханням про призначення до міста українського уряду. В свою чергу, представники Кримського кінного полку звернулися з проханням включити їх до складу української армії³⁹. Тим часом німецькі представники, які перебували в Криму, під загрозою бойових дій зажадали припинення наступу. П.Болбочан, зважаючи на німецькі сили, пішов на це до прибуття в Сімферополь фон Коша. Одночасно він наказав частині зупинених військ, зокрема кримськотатарським добровольцям, відправитися із Сімферополя на допомогу бойовим товаришам⁴⁰.

25 квітня 1918 року кіннота Кримської групи армії УНР зайняла Бахчисарай, а її основні військові сили вже підходили до Севастополя. Проте для подальших дій потрібні були підкріплення, блоковані в Сімферополі. З прибуттям туди фон Коша ситуація для українських військ не покращилася. Були моменти, коли існувала загроза збройних сутичок. Німці, посилаючись на Берестейський мирний договір, вимагали, щоб українські війська залишили Крим, а з прибуттям нових частин німецької армії почали вимагати, щоб українці роззброїлися та звільнили всіх добровольців кримчан. Позиція П.Болбочана значно ускладнювалася також небажанням українського уряду офіційно визнати перебування підпорядкованих йому військ на території Криму⁴¹.

Після прибуття до Сімферополя командира Запорозького корпусу О.Натієва та важких переговорів з німцями і Києвом П.Болбочан отримав наказ українського уряду залишити територію Кримського півострова. Увечері 27 квітня 1918 року перші ешелони озброєних запорожців залишили Сімферополь⁴². Про розповсюдження проукраїнських настроїв серед частини місцевого населення свідчить той факт, що після ліквідації німецької облоги до П.Болбочана прибули представники громадських організацій, які просили передати українському урядові бажання, щоб Кримський півострів був приєднаний до України⁴³.

Проголошення Української Держави 29 квітня 1918 р. та прихід до влади консервативних сил на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським змінили ставлення нового українського уряду до проблеми Криму. У веденні зовнішньої політики гетьману Павлу Скоропадському було

властиве розуміння того, що Україна має бути сильною державою, якій слід міцно закріпитись на узбережжі Чорного моря, яке історично було опановане українцями внаслідок тривалої військової боротьби козацтва й української колонізації⁴⁴. Це завдання можливо було виконати в тому числі шляхом остаточного приєднання Криму до Української Держави. Зокрема, міністр закордонних справ гетьманського уряду Дмитро Дорошенко заявляв, що приєднання Криму до України потребує термінового вирішення на найвищому рівні⁴⁵.

Важливість вирішення для України кримського питання мала не лише політично-державницький, національний, воєнний, а й економічний підтекст. Кримський півострів був важливим торговельним шляхом, на якому розвивалися виноградарство, рибальство, малися сольові запаси тощо. Крім того, Крим був важливою ланкою інфраструктури південноукраїнського (причорноморського) господарства, відхід якого від загальноукраїнської міжпортової мережі створював небезпеку для розвитку таких портів, як Одеса та Маріуполь⁴⁶.

Питання державної приналежності Криму з міжнародно-правового погляду було вкрай суперечливим. Ситуація ускладнювалася тим, що Українська Народна Республіка офіційно поставила питання перед Німеччиною про свій суверенітет над Кримом тільки 27 квітня 1918 року⁴⁷. До того часу Німеччина на підставі Берестейського мирного договору виходила з того, що Крим не входить до складу України. Таким чином, перед приходом до влади Павла Скоропадського проблема державної приналежності Криму в міжнародно-правовому сенсі була питанням двосторонніх відносин між Німеччиною та радянською Росією.

Треба відзначити наполегливість П.Скоропадського у вирішенні кримського питання. Одразу після приходу до влади в офіційних колах Гетьманату було висловлено думку про необхідність ведення рішучої як внутрішньої, так і зовнішньої політики у справі приєднання Кримського півострова до Української Держави. В той час, коли П.Скоропадський намагався порозумітися з цього приводу з вищим німецьким командуванням, 16 травня 1918 р. у Міністерстві закордонних справ відбулася нарада з кримського питання. Серед багатьох доповідачів професор права Ігор Кістяківський висловив ключовий аргумент: «Без Криму Україна буде відкинена на схід і північ в обійми Москви... Самостійність в такому випадку ілюзорна. Що до народностей, які заселяють Крим, то принцип самовизначення націй мусить мати розумні межі»⁴⁸.

Слід зазначити, що зі зміною форм державної влади в Україні проблеми, пов'язані з вирішенням територіальних питань, зокрема з визначенням статусу Криму, залишилися актуальними: крім Української Держави, на нього претендували РСФФР, татарські національні сили та прихильники відновлення «єдиної невідомої» Росії. Свої інтереси в Криму мала й Німеччина, війська якої перебували на території України.

Однак, якщо Українська Держава змогла з самого початку визначити свою позицію з кримського питання й послідовно її обстоювати, то позиція Німеччини, навпаки, зазнавала численних трансформацій. Аналізуючи вплив Німеччини на кримський вектор політики П.Скоропадського, необхідно враховувати особливості системи влади й механізмів прийняття зовнішньополітичних рішень у Німеччині на заключному етапі Першої світової війни. Ці особливості полягали в значному посиленні впливу військових і, зокрема, Ставки верховного головнокомандування збройних сил, яка часто намагалася перебирати на себе прийняття рішень, що належали до компетенції уряду⁴⁹.

Справді, позиція Німеччини в кримському питанні позначалася гострою конкуренцією між військовим керівництвом та урядом. Якщо Міністерство закордонних справ Німеччини з самого початку було за передачу Криму Україні за умови створення для цього правових підстав та достатніх гарантій політичної лояльності українського уряду, то Ставка верховного головнокомандування здійснила окупацію Криму та сформувала кримський уряд, плануючи утворення незалежної від України кримської держави під протекторатом Німеччини⁵⁰.

Плани військового керівництва Німеччини стосовно протекторату над Кримом будувалися на проєкті колишнього державного секретаря з питань колоній Німеччини Лагерквіста-Вінклера й передбачали створення квазідержави німецьких колоністів на території Криму й таврійських повітів причорноморських губерній України. Етнодемографічну життєздатність цього утворення мало забезпечити масштабне переселення німецьких колоністів з Волині та Росії на південь України, військово-політичну – широкі гарантії з боку Німеччини. Мета цього плану – зробити безпечним сполучення з Кавказом, Персією та Центральною Азією і отримати базу для активних дій проти Великої Британії в Азії, а також усунути військову небезпеку з боку Росії на Чорному морі. Як альтернативні варіанти розглядалися проєкти самостійного існування Криму, в тому числі й у вигляді національної держави кримських татар⁵¹.

Окрему позицію щодо Кримської проблеми в системі військового керівництва Німеччини займало командування військово-морськими силами. В Криму його представляла Морська технічна комісія, яка займалася питаннями Чорноморського флоту та торговельного судноплавства в акваторії Чорного моря. На відміну від головнокомандування сухопутними силами, німецьке Адміралтейство дотримувалося традиційних поглядів на завдання Німеччині в Східній Європі, які ґрунтувалися на постулатах політики Отто фон Бісмарка стосовно Росії. Згідно з цими постулатами головні цілі Німеччини стосувалися Заходу та акваторії світового океану, а Росія розглядалася як природний союзник, інтереси якого мали південно-східний вектор й вступали в суперечність з інтересами Великої Британії в Афганістані, Персії та Індії.

У цьому контексті Адміралтейство не підтримувало позицію командування сухопутних військ, яка полягала в необхідності забезпечення просування інтересів Німеччини в південно-східному напрямку шляхом підтримки нових незалежних держав на півдні Росії та на Кавказі. Акцентуючи реальність Української Держави, аналітики німецького Адміралтейства розглядали її як початковий етап загальної стабілізації в Росії з перспективою відновлення дружнього Німеччині монархічного режиму в дусі зовнішньополітичних традицій Олександра III (дружні стосунки з Німеччиною та експансія в південно-східному напрямку). Тому командування німецьких Військово-морських сил рекомендувало підтримати Українську Державу гетьмана П.Скоропадського, сприяти відновленню її торговельного флоту, створенню власних Військово-морських сил, наполягало на відмові від розгляду інтернованого Чорноморського флоту як військової здобичі та від планів створення німецьких протекторатів в Криму та на Кавказі⁵². Причиною такого підходу також була недовіра до Туреччини та її експансіоністської політики на Кавказі і Чорному морі. Одними з головних подразників у цьому контексті була анексія Туреччиною Батумі (ключового пункту стратегічної нафтотранспортної магістралі Баку – Європа) та її претензії на Крим. Німецьке Адміралтейство рекомендувало, по можливості, утримуватися від втручання у внутрішні справи Української Держави й всіляко підтримувати монархічні кола, забезпечуючи при цьому економічні інтереси Німеччини та права німецьких колоністів⁵³.

У питанні долі Чорноморського флоту Адміралтейство наполягало на його передачі Українській Державі з перспективою укомплектування українськими екіпажами та спільних дій із Середземноморським дивізіоном Військово-морських сил Німеччини. Окрім того, керівництво Військово-морських сил не тільки наполягало на терміновому створенні з'єднання торпедоносної групи Військово-морських сил України з метою забезпечення морських торговельних комунікацій, а й вдавалося до конкретних заходів у цьому напрямку. Так, Морська технічна комісія передала Військово-морським силам України групу міноносців та допоміжних суден й категорично відхилила вимоги уряду С.Сувьєвича передати в його розпорядження частину кораблів Чорноморського флоту та берегової інфраструктури⁵⁴. Таким чином, підхід німецького Адміралтейства до розв'язання проблем українсько-німецьких відносин щодо Криму та в акваторії Чорного моря істотно відрізнявся від підходу керівництва сухопутних сил. Утім, вплив позиції Адміралтейства не слід переоцінювати, оскільки його роль у процесі прийняття

політичних рішень на національному рівні була обмеженою. Реальна політика німецького військового керівництва щодо Криму зводилася до підтримки уряду С.Сулькевича, який консолідував навколо себе партії російської орієнтації, впливові заможні кола національних меншин, а також політичне керівництво кримських татар.

30 травня 1918 р. німецький та австрійський послани у Києві були офіційно сповіщені про позицію українського уряду щодо Криму. Голова Міністерства закордонних справ Української Держави Дмитро Дорошенко повідомив представників Центральних країн, що кримське питання може бути вирішене шляхом надання Кримському півострову автономії⁵⁵. Німецьке командування обрало політику стримування таких намірів Гетьманату і стало розігрувати своєрідний «проект кримської державності», створивши на початку червня 1918 року уряд Д.Сейдамета.

25 червня 1918 р. під егідою окупаційних властей був утворений новий крайовий уряд Криму, до якого увійшли колишні царські урядовці М.Сулькевич, сенатор А.Ахматович, колишній російський посол в Царгороді Н.Чариков, граф В.Татищев, В.Налбандов, Д.Сейдамет та ін.⁵⁶ В урядовій декларації від 18 червня 1918 року, якою встановлювалась структура влади в Криму, були визначені основні напрямки політики кримського уряду. Зокрема, передбачалося збереження самостійності Кримського півострова і ствердження його міжнародного становища, відновлювались права приватної власності, передбачалась реформа землеволодіння і підтверджувалась чинність на території Криму всіх законів колишньої Російської держави, виданих до 25 жовтня 1917 року⁵⁷. Також згідно з цим документом проголошувалась свобода зібрань, друку і віросповідання. Кримський уряд заявив про свої наміри щодо формування в подальшому власної армії і військово-морських сил, у світлі чого висунув претензії на частину чорноморського флоту колишньої Росії. Урядом були встановлені державний прапор і герб⁵⁸.

Проте ця декларація крайового уряду Криму не торкалась питань міжнаціональних відносин і прав різних народностей, які населяли Кримський півострів. Про будь-яку залежність від України, або приєднання до неї в документі не йшлося. Більш того, у здійсненні зовнішньополітичної лінії Кримський крайовий уряд намагався розгорнути активну діяльність щодо встановлення контактів, насамперед з Німеччиною та Туреччиною.

У відповідь на ці кроки Рада Міністрів Української Держави, зокрема через Міністерство фінансів, 7 липня 1918 року оголосила економічну блокаду Кримського півострова. У результаті з Кримом було припинено торгівлю, залізничний і морський зв'язок, що завдало відчутного удару не лише по кримській економіці, а й по системі постачання продуктів до Німеччини⁵⁹.

Невдовзі стало зрозумілим, що без інтенсивних економічних відносин з Україною Крим неспроможний повноцінно існувати. Крим мав залежність від України у харчових продуктах першої необхідності (яйця, птиця, олія, картопля), а також у кам'яному вугіллі, дровах, металі й руді. Розрив економічних зв'язків з Українською Державою вів населення Кримського півострова до краху в основних сферах діяльності. Представники Гетьманату наголошували, що ця акція триватиме до тих пір, поки Крим не дасть згоди на своє входження до складу України на правах автономії. А відтак, усі потрібні товари Німеччині доведеться ввозити на півострів через румунський порт Констанца⁶⁰.

За кілька тижнів на Кримському півострові зросли ціни на всі без винятку продукти. Від севастопольської продовольчої управи до Міністерства землеробства прибула делегація з клопотанням про те, щоб якнайскоріше вислали борошна, тому що населення голодує⁶¹. На початку серпня в Сімферополі почалися продовольчі страйки. Жінки оточили міську управу, погрожуючи погромом через низькі норми видачі хліба. Міністр продовольчих справ Рапп пообіцяв вжити заходів щодо поліпшення видачі харчових припасів. З певними труднощами владі вдалося припинити страйк жінок. Наступного разу в Сімферополі була атакована губернська управа. Люди увірвалися до приміщення й були готові розгромити установу. За відсутності хліба населення харчувалося фруктами, створюючи загрозу інфекційних захворювань.

13 серпня 1918 року С.Сулькевич заявив, що не має надії на швидке припинення митної війни з Україною. За його словами, кримський уряд робив усе необхідне для завершення протистояння, але поки безуспішно⁶². Розгубленість кримської влади, яка не була популярною серед населення, поглиблювалася. Криза ускладнювалася появою у Ялті холери та дефіцитом продовольства.

Перебуваючи на межі катастрофи, С.Сулькевич наприкінці липня відправив офіційних представників до Німеччини з метою отримати сприяння у визнанні Гетьманатом незалежності Криму. Водночас офіційний Берлін таємно отримав від кримськотатарської національної Директорії доповідну записку щодо утворення Кримського ханства як самостійної держави під протекторатом Німеччини й Туреччини⁶³.

Упродовж літа 1918 року українські дипломати змушені були вирішувати кримське питання також з Росією. Незважаючи на урядові заяви щодо проведення самостійного незалежного курсу, кримське керівництво додержувалося проросійської орієнтації. Самовизначення Криму мало тимчасовий характер, лише до відновлення єдиної (але не соціалістичної і не радянської) російської держави. На думку міністра закордонних справ Української Держави Д.Дорошенка, такий політичний курс кримського уряду суперечив волі населення півострова. Він зазначав, що у вирішенні кримської проблеми український уряд мав враховувати, що не тільки українці, а й татари, караїми, і навіть німці-колоністи обстоювали позицію приєднання до України⁶⁴.

Однією з найголовніших проблем у переговорному процесі Росія визначила питання державно-територіальної приналежності Криму. На початку червня 1918 року український уряд доручив голові Українського Телеграфного Агентства Д.Донцову розробити реферат про політичні кордони України, враховуючи питання Кримського півострова⁶⁵. Російська сторона затягувала переговори, наголошуючи на тому, що Українська Народна Республіка відмовилася від Криму ще у III Універсалі.

Неправомірність заяв російської делегації і недалекоглядність українських політичних діячів періоду Центральної Ради з погляду геополітичної доцільності влучно охарактеризував знову ж таки Д.Донцов. У своєму щоденнику 19 червня 1918 року він писав: «В Міністерстві Закордонних Справ пропонують мені організувати товариство охорони Криму, як інтегральної частини української держави. Надумалися! Коли я вперше прибувши до Києва, порушив це питання в нашій пресі, трактуючи Крим як невід'ємну частину України, багато хто вказував на це, як на недемократичну ересь. Як на них – Крим повинен був мати право на самовизначення. А коли б, виконуючи це право, він віддав би весь півострів, що прилягав до України, з усіма його базами, портами і фортецями, в руки якоїсь ворожої нам держави, – тим гірше для нас. Демократичні засади святі! При нагоді мушу поговорити про це з Дорошенком»⁶⁶.

Слова Д.Донцова про геополітичне значення Кримського півострова надзвичайно влучно кореспондуються із висновками, яких доходять сучасні дослідники. Зокрема, Ярослав Дашкевич в одній зі своїх публікацій відзначив: «Крим зі своїми мізерними економічними і людськими ресурсами не здатний відігравати будь-яку самостійну політичну роль (так було майже завжди), але в руках держави імперського зразку перетворюється в півострівну, дуже небезпечну для оточення збройну базу з великим стратегічним значенням»⁶⁷.

Українська Держава не могла погодитися на утворення іноземного військово-стратегічного буферу в Криму. Тому П.Скоропадський дедалі наполегливіше став вимагати від німецького командування віддати Кримський півострів під юрисдикцію Гетьманату. Очевидно, що на середину червня 1918 року він отримав принципову згоду на це. Принаймні, стверджувати це дають підстави свідчення Д.Донцова про його зустріч з гетьманом 20 червня. «Що стосується Криму, то справа, на думку гетьмана, стоїть добре», – занотував тоді у свій щоденник Д.Донцов⁶⁸. Далі йшли слова П.Скоропадського: «Я поставив німцям ультиматум – я сказав, що просто піду геть, як з Кримом не буде так, як ми хочемо. Німці кажуть, що мусять тепер кокетувати з більшовиками. Тому не хочуть дати нам Криму. Тому видумують всяких Сулькевичів, кримських міністрів. Але як прийде час, Крим віддадуть нам»⁶⁹.

З липня 1918 року у справі територіальної приналежності Криму німецьке командування обрало посередницьку позицію між українським урядом, кримським рухом та більшовицькими претензіями. За таких умов Українська Держава продовжувала економічну блокаду півострова, що, зрештою, дало результат: кримський крайовий уряд виявив готовність до переговорів і навіть приєднання Криму до Української Держави на автономних засадах⁷⁰. Але згодом виявилось, що офіційна позиція, задекларована через німецьке посередництво, була політичним реверансом з боку кримської сторони. Її представники, що прибули наприкінці вересня 1918 року до Києва, свідомо оминали питання політичного змісту. Тоді Українська Держава заявила про бажання ознайомитися з позицією представників національних груп Криму. Останні прибули до Києва у складі: Т.Рапп і А.Нефф – від німецького представництва, Ю.Везіров і А.Озенбашли – від кримських татар⁷¹. Під час обговорення українською стороною був запропонований проект входження Криму до складу Української Держави. Проект передбачав широку культурно-політичну автономію Криму з чітким розподілом повноважень: тих, що належали до загальнодержавної юрисдикції, і тих, що делегувалися автономії⁷². Після тривалих дебатів, 12 жовтня 1918 року Крим погодився на проект Києва за умови створення відділів з кримських справ при міністерствах фінансів, закордонних і військових справ Української Держави і введення особливої посади статс-секретаря при гетьманові з кримських питань, який би мав право голосу в Раді Міністрів у межах своїх повноважень⁷³. Передбачалося, що укладена угода буде ратифікована татарським Курултаєм і з'їздом національних та громадських організацій Криму.

Не проти такого проекту в цей час була і німецька влада. Зокрема, представники німецької меншини в Криму дали згоду на затвердження попередньо укладеної угоди і погодились передати Українській Державі Чорноморський флот із Севастополем. Згодом угода була ратифікована і кримською стороною, а економічну блокаду було знято.

Однак до практичного здійснення цих домовленостей справа не дійшла, оскільки в листопаді 1918 року суттєво змінилася політична ситуація. Зазнавши поразки в Першій світовій війні, Німеччина не могла виконувати роль стабілізуючого чинника і виводила свої війська з України. Натомість Антанта не бажала розглядати Україну як самостійну, суверенну державу і тому підтримувала антибільшовицькі сили, прагнучи відновити «єдину і неподільну Росію»⁷⁴. 15 листопада 1918 року влада в Криму перейшла до нового проросійського Крайового уряду, а невдовзі Крим зайняли війська генерала А.Денікіна.

Після падіння Гетьманату у грудні 1918 року вирішення кримського питання стало фактично безперспективним для України, адже уряд Директорії в умовах військово-політичного тиску більшовиків та білогвардійців не мав можливостей спиратися на підтримку населення навіть основних українських етнічних територій.

Отже, можна стверджувати, що питання приєднання Криму до Української Держави мав реальний шанс вирішити саме уряд гетьмана П.Скоропадського. Для цього у нього була єдина принципова соборницька політична позиція стосовно державно-територіальної приналежності Кримського півострова до України, важелі політичного, військового й економічного впливу, а також досвідчений дипломатичний корпус, який складався із спеціалістів у галузі міжнародного права та геополітики. Однак зміна міжнародно-політичної ситуації не дала змоги гетьману реалізувати підписані домовленості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ Гошуляк І. Українська державність і кримські татари (з досвіду взаємовідносин 1917–1918 рр.) // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу): Матеріали Міжнар. наук. конф., Київ, 13–14 травня 1994 р. – К., 1995. – С.154.

² Джемилев М. Национально-освободительное движение крымских татар // Кримські татари: історія і сучасність. – С.6.

- ³ *Матвієнко В.М.* Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – 373 с.; *його ж.* Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.): Дис... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003; *його ж.* До питання про самовизначення Криму в 1917–1918 рр. // Український історичний журнал. – 2002. – №5. – С.80–92.
- ⁴ *Гай-Нижник П.П.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – К., 2004. – 430 с.; *його ж.* Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): Довідник. – К., 2004. – 47 с.
- ⁵ *Сергійчук В.І.* Неприйняття України. – Львів, 2002; *його ж.* Етнічні межі і державний кордон України. – К., 1999. – С.167; *його ж.* Перші кроки у великий світ (до дипломатичної діяльності Уряду УНР) // Державний центр УНР в екзилі. – Філадельфія; К.; Вашингтон, 1993. – С.257.
- ⁶ *Сергійчук В.І.* Українська соборність. – К., 1999. – С.186.
- ⁷ Там само.
- ⁸ *Дашкевич Я.* Українці в Криму (XV – початок XX ст.) // Сучасність. – 1992. – Ч.4. – С.99.
- ⁹ Там само. – С.100.
- ¹⁰ *Січинський В.* Крим: Історичний нарис. – Нью-Йорк, 1954. – С.21–22.
- ¹¹ Там само. – С.24.
- ¹² *Сергійчук В.І.* Українська соборність. – С.186.
- ¹³ *Дашкевич Я.* Крим у геополітиці минулого і сучасного // Кримські татари: історія і сучасність. – С.79.
- ¹⁴ *Шпорлюк Р.* Створення України // Людина і світ. – 2000. – №3. – С.5.
- ¹⁵ Там само. – С.6.
- ¹⁶ *Матушевський Ф.* Права національних меншостей // Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Документи і матеріали / Інститут історії України НАН України; Центральний держ. архів вищих органів влади і управління України; Дослідний ін-т сучасної української історії (Філадельфія) / В.Ф.Верстюк та ін. – К., 2003. – С.150.
- ¹⁷ Там само. – С.151.
- ¹⁸ Там само. – С.152.
- ¹⁹ Там само. – С.153.
- ²⁰ *Грушевський М.* Якої ми хочемо автономії і федерації // *Грушевський М.* На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – С.95.
- ²¹ Там само. – С.96.
- ²² *Бойко О.* Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради (1917–1918 рр.) // Український історичний журнал. – 2008. – №1. – С.34.
- ²³ *Гошуляк І.* Вказ. праця. – С.156.
- ²⁴ *Дашкевич Я.* Українці в Криму. – С.80.
- ²⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.25–25зв.
- ²⁶ *Бойко О.* Вказ. праця. – С.37.
- ²⁷ *Гошуляк І.* Вказ. праця. – С.157.
- ²⁸ Там само. – С.158.
- ²⁹ *Джемилев М.* Указ. соч. – С.11.
- ³⁰ Там само. – С.11–12.
- ³¹ *Гошуляк І.* Вказ. праця. – С.158.
- ³² Там само. – С.159.
- ³³ *Бойко О.* Вказ. праця. – С.35.
- ³⁴ *Сідак В., Осташко Т., Вронська Т.* Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника: Наукове видання. – К., 2004. – С.21.

- ³⁵ Там само. – С.22.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ Там само. – С.68.
- ³⁸ Там само. – С.68–69.
- ³⁹ Там само. – С.21.
- ⁴⁰ Рудько С. Кримська операція військ Центральної Ради // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – 2011. – Вип.17. – С.134.
- ⁴¹ Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Вказ. праця. – С.22.
- ⁴² Там само. – С.23.
- ⁴³ Там само. – С.22–23.
- ⁴⁴ Терещенко Ю.І. Скарби історичних традицій. – К., 2002. – С.517.
- ⁴⁵ Дорошенко Д.І. Історія України, 1917–1923. – К., 2002. – Т.2. – С.156.
- ⁴⁶ Січинський В. Вказ. праця. – С.56.
- ⁴⁷ Бойко О. Вказ. праця. – С.41.
- ⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.132. – Арк.6–6зв.
- ⁴⁹ Перепада В.В. Вплив Німеччини на реалізацію політики П.Скоропадського щодо Криму: За німецькими документами // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2004. – Вип.18. – С.142.
- ⁵⁰ Там само. – С.143.
- ⁵¹ Там само. – С.143–144.
- ⁵² Там само. – С.144.
- ⁵³ Там само. – С.145.
- ⁵⁴ Там само. – С.146.
- ⁵⁵ Дорошенко Д.І. Вказ. праця. – С.109.
- ⁵⁶ Там само. – С.120.
- ⁵⁷ Там само. – С.122.
- ⁵⁸ Там само. – С.122–123.
- ⁵⁹ Гай-Нижник П.П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського. – С.230.
- ⁶⁰ Крим і кримське питання після Лютневої (1917) революції // Українське державотворення: Невитребуваний потенціал: Словник-довідник. – К., 1997. – С.261–262.
- ⁶¹ Там само. – С.262.
- ⁶² Лупандін О.І. Питання про Кримську автономію у 1918 р. // Український історичний журнал. – 1996. – №1. – С.71.
- ⁶³ Там само. – С.72.
- ⁶⁴ Дорошенко Д.І. Вказ. праця. – С.132.
- ⁶⁵ Донцов Д. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд. К.Ю.Галушко. – К., 2002. – С.47.
- ⁶⁶ Там само. – С.53.
- ⁶⁷ Дашкевич Я. Українці в Криму. – С.77.
- ⁶⁸ Донцов Д. Вказ. праця. – С.53.
- ⁶⁹ Там само. – С.54.
- ⁷⁰ Гай-Нижник П.П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського. – С.239.
- ⁷¹ Зарубин А., Зарубин В. Крымскотатарское национальное движение в 1917–1920 гг. // Кримські татари: історія і сучасність. – С.219.
- ⁷² Там само. – С.220.
- ⁷³ Там само. – С.220–221.
- ⁷⁴ Гоцуляк І. Вказ. праця. – С.157.